

GEORGE A. BOURNOUTIAN

1943'te İran'da doğdu. 1976'da California Üniversitesi'nden, Ermeni Tarihi ve İran Tarihi alanında doktora derecesini aldı. 1989'dan bu yana, New York'taki Iona College'de Ortadoğu ve Rusya Tarihi profesörü olan Bournoutian, ABD'nin çeşitli üniversitelerinde de Ermeni Tarihi dersleri vermekte. Çok sayıda kitap ve makaleye imza atmış olan tarihçi, araştırmalarını Ermenice, Farsça, Rusça, Lehçe, İngilizce, Fransızca ve Osmanlıca dillerinde sürdürüyor.

Kitapları:

Eastern Armenia in the Last Decades of Persian Rule: 1807-1828

[Pers Egemenliğinin Son On Yılında Doğu Ermenistan 1807-1828]

The Khanate of Erevan under Qajar Rule 1795-1828

[Kaçar Egemenliğinde Erivan Hanlığı 1795-1828]

A History of Qarabagh

[Karabağ Tarihi]

A History of the Armenian People I: From Prehistory to 1500 AD

[Ermeni Halkının Tarihi: Tarihöncesinden 1500'e]

A History of the Armenian People II: From 1500 to the Present

[Ermeni Halkının Tarihi: 1500'den Günümüze]

Armenians and Russia: 1626-1796

[Ermeniler ve Rusya: 1626-1796]

Russia and the Armenians of Transcaucasia: 1797-1889

[Transkafkasya Ermenileri ve Rusya: 1797-1889]

The Chronicle of Abraham of Crete

[Giritli Apraham'ın Vakayinamesi]

Abraham of Erevan: History of the Wars, 1721-1738

[Erivanlı Apraham: Savaşlar Tarihi, 1721-1738]

The Journal of Zak'aria of Agulis

[Akulisli Zakarya'nın Güncesi]

The Chronicle of Zak'aria of K'anak'er

[Kanakanerli Zakarya'nın Vakayinamesi]

Two Chronicles on the History of Karabagh

[Karabağ Tarihi Hakkında İki Vakayiname]

The History of Arak'el of Tabriz I, II

[Tebrizli Arakel'in Tarihi I, II]

The Travel Notes of Simeon of Poland

[Polonyalı Simeon'un Seyahat Notları]

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, George Bournoutian'ın *A Concise History of Armenian People* (Mazda Publishers, 2006) adlı çalışmasından çevrilmiştir.

*

Bu çeviride, özel adların yazımında özgün metindeki transliterasyona uyulmayıp, özellikle Ermenice adlarda, sözcüklerin okunduğu gibi yazılmasına dikkat edilmiştir; Doğu ve Batı Ermenicesi arasında telaffuz farkı söz konusu olduğu durumlarda, Batı Ermenicesi tercih edilmiş, kimi adlar ise (Hınçak, Gagik vb.), yazımı Türkçe'de yaygınlaşmış şekliyle bırakılmıştır.

Yazar tarafından, Kral ve Katolikos isimlerinin yanında verilen tarihler hüküm dönemlerini, diğer isimlere eşlik edenler doğum ve ölüm tarihlerini belirtmektedir. Tarafımızca yapılan eklemeler köşeli ayraç içinde verilmiştir. Metinde Türkçe dışındaki dillerde geçen sözcükler ile gazete, dergi ve kitap adları *italik* dizilmiştir. Haritalar, zaman çizelgeleri ve fotoğraflar İngilizce özgün basımdan alınmış, ancak harita üzerindeki adların yazımında yukarıda açıklanan yol izlenmiştir.

*

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yararlanıldı. Ermenice dışındaki özel isimler için Meydan Larousse I-XII (Meydan Gazetecilik ve Neşriyat) dikkate alındı.

Kitapta kullanılan kısaltmaların açılımı şöyledir:

bkz. : bakınız
İÖ : İsa'dan önce
İS : İsa'dan sonra
m : metre
ö. : ölümü
y. : yaklaşık

y a y ı n c ı n ı n n o t u

ERMENİ TARİHİ

Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış

A r a s Y a y ı n c ı l ı k
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - URUU 126

George A. Bournoutian
Ermeni Tarihi
Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış

Özgün Adı
A Concise History of the Armenian People
© George A. Bournoutian, 2006

Çeviri
Ender Abaoğlu - Ohannes Kılıçdağı

Kapak Tasarımı
Aret Gıdır

Kapak Fotoğrafı
Justyna Mielnikiewicz
Krikor Khancıyan'ın (1926-2000)
Ermeni alfabesinin icadını, Avarayr Muharebesi'ni ve
Ermenistan'ın doğuşunu betimleyen üçlü duvar resmi
Cafesjian Sanat Merkezi, Erivan

© Aras Yayıncılık, 2016

ISBN 9786055753269

Baskı ve Cilt
Sena Ofset: 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46
Sertifika No: 12064

Birinci Baskı: İstanbul, Kasım 2011
İkinci Baskı: İstanbul, Kasım 2016

ERMENİ TARİHİ

Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış

GEORGE A. BOURNOUTIAN

ÇEVİRİ
ENDER ABADOĞLU
OHANNES KILIÇDAĞI

İÇİNDEKİLER

Önsöz

I. Kısım: Bağımsızlıktan Yabancı İdaresine (Antik Çağlardan 1500'e)

1. Platolar ve Kavşaklar
Ermenistan Arazisi 13
2. Ara ve Şamiram
Ermenistan'daki İlk Krallık: Urartu (y. İÖ 870-585) 16
3. Nuh'un Gemisi Efsanesinden Arkeolojiye
Ermeni Halkının Kökenleri 23
4. Satraplardan Krallara
İlk Özerk Ermeni Hükümdarlar: Yervantuniler (y. İÖ 585-189) 27
5. Roma Lejyonları ve Part Süvarileri Arasında
Ermeni Krallığı ve Ardeşyanlar (İÖ 189'dan İS 10'a) 35
6. Arşaguni Hanedanı
I Part Toplumunu, Roma Tacı
Part Arşagunileri (İS 66-252)..... 47
II Haç ve Tüy Kalem
Ermenistan Arşagunileri (Arşagyanlar) (217-428)..... 54
7. Ateş Tapınakları ve İkonlar
Ermenistan Pers ve Bizans İdaresinde (428-640) 68
8. Ehl-i Kitap
Arap Egemenliği Altında Ermenistan (640-884)..... 81
9. Çok Krallı Topraklar
Pakraduni Hanedanı ve Ortaçağ Ermeni Krallıkları (884-1045) .. 92
10. Doğu Batı'yla Buluşuyor
Kilikya Ermeni Krallığı (1075-1375)..... 104
11. Demografik Değişimler
Türk, Moğol ve Türkmen Hâkimiyeti Altında
Ermenistan (1071-1500) 118

II. Kısım: Yabancı İdaresinden Bağımsızlığa (1500-2005)

Giriş

12. Amiralar ve Sultanlar
Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler (1460-1876)..... 133
 13. Hocalar, Melikler ve Şahlar
İran Ermenileri (1501-1896)..... 154
 14. Babür İmparatorluğu'ndan İngiliz Hâkimiyetine
Hint Yarımadası'nda Ermeniler (1550-1858)..... 168
 15. Koruma Altındaki Azınlıklar
Arap Dünyası ve Habeşistan'daki Ermeni Cemaatleri
(Ortaçağdan On Dokuzuncu Yüzyıla)..... 176
 16. Kurtuluş Vaatleri
Rus İmparatorluğu'ndaki Ermeniler (1550-1828)..... 185
 17. Ortodokslar ve Katolikler Arasında
Ermenilerin Doğu ve Batı Avrupa'ya Yayılması
(Ortaçağın Sonundan On Dokuzuncu Yüzyıla)..... 194
 18. Ermeni Sorunu ve Nihai Çözümü
Osmanlı Ermenileri (1876-1918)..... 209
 19. Çar'ın Tebaası
Transkafkasya Ermenileri (1828-1918)..... 227
 20. Bin Gün
Birinci Ermenistan Cumhuriyeti (1918-1921)..... 246
 21. Yeni Ekonomi Politikasından Perestroyka'ya
Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti (1921-1991)..... 264
 22. Yeni Diaspora
Yirminci Yüzyılda Küresel Ermeni Toplumu..... 286
 23. İdeolojik Çatışmalardan Partizan Politikalara
Diaspora Partileri ve Örgütleri (1921-2005)..... 314
 24. Bağımsızlık Sancıları
Üçüncü Ermenistan Cumhuriyeti (1991-2005)..... 322
- Haritalar ve Zaman Çizelgeleri..... 337
Fotoğraflar..... 408
Kaynakça Seçkisi ve Ek Okumalar..... 414
Dizin..... 435

Önsöz

1992-1994 arasında, Ermeni Hayırseverler Birliđi (AGBU, Armenian General Benevolent Union) başkanı Louise Manoogian Simone'un önerisiyle *A History of the Armenian People* [Ermeni Halkının Tarihi] başlıklı iki ciltlik bir çalışma hazırladım. Amacım, hem Ermenilerin kendi geçmişlerine nesnel bir gözle bakmalarını mümkün kılmak, hem de tarihsel yaşam alanlarının büyük bölümünü kaybederek dünyanın dört bir yanına dağılmış olan bu kadim halkın tarihini, Ermeni olmayanlara tanıtmaktı.

Masrafları AGBU tarafından karşılanan konferansların yanı sıra, Raffy Hovanesian, Vicki Hovanesian, Hrant Bardakjian gibi Ermeni dünyasının ileri gelen isimleri sayesinde kitap, ABD, Kanada ve Avustralya'daki cemaatlere sunuldu. İlk baskı hızla tükendi. İkinci ve üçüncü baskılar 1995-1997 arasında çıktı; sonuç olarak 10 bini aşkın nüsha basıldı. 2001'de, gözden geçirilmiş tek ciltlik yeni bir baskı hazırlandı; bunu 2002, 2003 ve 2005 baskıları izledi.

Kadim çağlardan bugüne uzanan Ermeni tarihinin, İngilizce yazılmış ilk kapsamlı incelemesi olan bu çalışma, çok geçmeden, bu konuda ders veren öğretim görevlileri vesilesiyle temel başvuru kaynağı olarak kullanılmaya başladı. Bu gözden geçirilmiş baskıya yorum ve önerileriyle katkı sunan öğrencilere ve hocalarına minnettarım.

Bu kitapta, Ermenistan'ın ve Ermeni halkının tarihini, dünyayla ilişkileri kapsamında inceledim. Zaman çizelgeleri ve haritalar, Ermeni tarihini diğer halkların tarihiyle ilişkilendirmesinde okuyucuya yardımcı olacaktır. Elinizdeki çalışma, Ermeni tarihine dair bazı geleneksel bakış açılarının yepyeni yorumlarını da içermektedir. Ana hedefi, Ermenileri ve Ermeni olmayanları, tarih derslerinin ve kitaplarının genellikle dışında bırakılmış bir halka ve kültüre aşina kılmaktır.

I. KISIM

BAĞIMSIZLIKTAN YABANCI İDARESİNE (ANTİK ÇAĞLARDAN 1500'e)

1

Platolar ve Kavşaklar *Ermenistan Arazisi*

Tarihi Ermenistan, deniz seviyesinden ortalama 900 ila 2.100 metre yukarıda, denize çıkışı olmayan dağlık bir platodur. Batıda Anadolu yaylasına, güneybatıda İran platosuna, kuzeyde Güney Kafkasya ovalarına, güney ve güneydoğuda Karadağ ve Muğan düzüne uzanır. Ermeni yaylası kabaca 37° ve 48.5° doğu boylamlarıyla 38° ve 41° kuzey enlemleri arasında, yaklaşık 390.000 kilometrekarelik bir alana yayılmıştır.

Tarihi Ermenistan doğal sınırlarla çevrilidir. Doğuda Kura ve Aras nehirleri, Ermeni yaylasını, Hazar Denizi'ne bitişik düz ovalardan ayırır. Aşağı Kafkasya dağ silsilesine bağlanan Pontos dağları, ülkeyi Karadeniz ve Gürcistan'dan ayırarak kuzey sınırını çizer. Yukarı Zagros dağları ve İran platosuyla birleşen Toros dağları ise Suriye, Kürdistan ve İran'la güney sınırı oluşturur. Batı sınırı genelde Fırat nehrinin batısı ile İç Torosların kuzey sırtı arasında yer almıştır. Ermeniler Kura'nın doğusunda, Hazar Denizi'ne kadar uzanan alanda koloniler oluşturmuş, Fırat'ın batısında, Akdeniz kıyısındaki Kilikya'ya açılan bölgede devletler kurmuşlardır.

Jeolojik yapı yaklaşık 50 milyon yıl önce, değişik evrelerden geçmiş, sonuçta tüm plato boyunca uzanan büyük dağlar, yüksek ve artık aktif olmayan volkanik tepeler oluşmuştur. Bunların daha büyük olanlarına Ararat (5.165 m), Sipan (4.434 m), Arakadz (4.090 m) dağları, küçük olanlarına ise Ararat'ın küçük tepesi (3.916 m) ile Aras ve Fırat nehirlerinin doğduğu Bingöl Dağı (3.285 m) örnek gösterilebilir. Zeytun, Sason, Karabağ, Sünik, Vartenis, Arekuni, Sevan, Keğam, Pampag yaylaları ile Toros sıradağları, platoyu farklı bölgelere ayırır. Bu yapı, siyasal ve tarihsel açıdan önemli sonuçlar doğurmuştur (bkz. Harita 1). Tüf, kireçtaşı, bazalt, kuvars ve obsidyen, arazinin temel bileşimini oluşturur. Dağlarda, bakır, demir, çinko, kurşun, gümüş ve altın gibi madenlerin çıktığı verimli yataklar bulunmaktadır. Boraks,

obsidyen ve inşaatlarda kullanılan volkanik tuf kayalarının yanı sıra, büyük tuz madenleri de vardır.

Birçok nehir, kaynağını bu dağlardan alır. Derin vadiler, koyaklar ve şelaleler oluşturan bu nehirler, taşıt seyrine elverişli değildir. Bunlardan en uzununu Aras, Kura nehriyle birleştikten sonra Hazar Denizi'ne dökülür. Aras nehri, Armavir, Yervantaşad, Ardaşad, Erivan, Tivin, Ani, Nahçıvan ve Vağarşabad gibi belli başlı şehirlerin bulunduğu Ararat ovası boyunca akarak buraya hayat verir. İkinci önemli nehir, doğu ve batı kollarına ayrılan Fırat'tır. Her iki kol önce batıya, daha sonra güneye, Mezopotamya'ya yönelir. Fırat nehri, tarihte Büyük ve Küçük Ermenistan şeklinde ayrılan iki bölge arasındaki antik sınırdır. Kura, Dicle ve bunların kolları, bu toprakları kısa bir mesafe boyunca kat eder. Aras'ın kollarından Akhuryan'ın [Arpaçay] ve kaynağını Sevan Gölü'nden [Gökçe Gölü] alan Hraztan'ın suladıkları ormansız bölge, bu iki nehir sayesinde kurak ve kayalık bir görünüme sahip olmaktan kurtulur. Batıdaki ve kuzeydeki küçük nehirler ya Kura nehrine ya da Sevan'a dökülür.

Van Gölü bu yayladaki en büyük ve önemli göldür. En yüksek rakımlı göl, deniz seviyesinden yaklaşık 1.900 metre yükseklikteki Sevan'dır. İran'da yer alan Urmiye ise en sığ ve tuzlu olanıdır. Bunlardan başka daha birçok küçük göl mevcuttur (bkz. Harita 1).

Ilıman kuşakta yer alan bu coğrafyada değişik iklimler görülür. Kışlar genellikle uzun ve şiddetli geçer; buna karşılık yazlar kısa ve çok sıcaktır. Düşük rakımlarından dolayı tarıma daha elverişli olan bazı ovalar asırlar boyunca geniş bir nüfus barındırmıştır. Geniş sıcaklık aralığı sayesinde, toprak, Batı Asya ve Transkafkasya'ya özgü büyük bir bitki ve hayvan çeşitliliğine sahiptir.

Genelde kuru olan iklimi, yapay sulamayı tarih boyunca zorunlu kılmıştır. Aslında, volkanik yapıdaki toprak oldukça verimlidir ve yeterli sulama yapıldığı takdirde entansif tarım için elverişlidir. Düşük rakımlarda çiftçilik yaygındır; dağlık bölgelerdeyse daha çok küçükbaş hayvancılık yapılır.

Ermeniler zanaat ve ticarete öne çıkmış olmakla birlikte, modern zamanlara kadar daha ziyade tarımla uğraşmış, tahıl ürünlerinin yanı sıra sebze, yağlı tohumlar ve özellikle meyve yetiştirmişlerdir. Antik zamanlardan beri şöhretini koruyan Ermeni meyvelerinin en iyi bili-

nenleri, Romalılar tarafından *Prunus armeniaca* (Ermeni eriği) diye tabir edilen kayısı ve nardır.

Anadolu fay hattı üzerinde yer alan plato sürekli sismik sarsıntılara maruz kalmaktadır. Dokuzuncu yüzyıldan bu yana kaydedilmiş depremlerden bazıları, şehirleri toptan yok etmiştir. Bölgedeki son büyük deprem 7 Aralık 1988'de meydana gelmiş, 25.000'e yakın insan hayatını kaybetmiş, sayısız yerleşim alanı yerle bir olmuştur.

Coğrafyanın halkların tarihindeki belirleyiciliği, hiçbir yerde buradaki kadar yoğun yaşanmamıştır. Söz gelimi, işgallere nadiren maruz kalmış Japonya'nın aksine, Asya ile Avrupa arasında koridor işlevi gören benzersiz konumuyla, istilacıları cezbetmiş ve uzun süreli yabancı egemenliğine sebep olmuştur. Asurlular, İskitler, Yunanlılar, Romalılar, Persler, Araplar, Kürtler, Türkler, Moğollar, Türkmenler ve Ruslar burada derin izler bırakmışlardır. Buna karşın, coğrafi konumu bir yandan da halkının maddi olarak zenginleşmesini ve kültürel açıdan gelişmesini mümkün kılmış, antik zamanlardan beri tüccarlar için önemli bir karayolu işlevi görmüştür. Bunun karşılığında da Ermeniler (antikçağ ve ortaçağ boyunca) Asya'dan Avrupa'ya bilgi akışına olanak tanıyan ve (modern çağlarda) Asya'nın Avrupa'dan teknoloji almasını sağlayan bir aracı haline gelmişlerdir.

Yabancıların istilalarına davetiye çıkaran, özerk soyluların ortaya çıkışına hizmet eden bu coğrafi yapı, Ermenilerin kimliğini koruyabilmesine belli ölçülerde yardımcı da olmuştur. Araziyi vadilere ayıran sıradağlar, Ermenistan'ın güçlü bir merkezi yönetim etrafında birleşmiş tek bir devlete dönüşmesini tarih boyunca engellemiştir. İşte bizzat bu olgu, bölge halkı için gizli bir lütuf olmuştur. Zira, başkentlerinin düşmesiyle kültürlerini de yitiren Asurlulardaki gibi bir merkezi yönetimin aksine, Ermenistan'ın sergilediği siyasal birlikten yoksun devlet yapısı, büyük şehirleri tahrip edilip kralları tahttan indirildiğinde bile, Ermeni kültürünün varlığını sürdürmesini sağlamıştır.

2

Ara ve Şamiram

Ermenistan'daki İlk Krallık: Urartu

(y. İÖ 870-585)

Mezopotamya ve tarihi Ermenistan toprakları, basit tarım faaliyetlerine tarihte ilk geçilen bölgelerdendir; Erken ve Orta Taş Devri'nin avcı-toplayıcı toplumsal yapısının, yerini Yeni Taş Devri'ne özgü yiyecek üreticiliğine bıraktığı safhadır bu. Hemen ardından yine bu bölgede başlayan bakır kullanımı da iki bin yıl boyunca sadece Anadolu, Transkafkasya, Mezopotamya ve Mısır'la sınırlı kalmıştır. İÖ 3000 civarında Mezopotamyalıların geliştirdiği, bakır ve kalay alaşımı tunç, Kafkasya'da yaşayanlar tarafından da kısa süre içinde kullanılmaya başlandı. Yerleşim alanları, tarım faaliyetleri ve madeni alet kullanımı, Transkafkasya ve Küçük Asya'yı hem uygarlığın beşiği haline getirdi, hem de sağladığı zenginlikle bölgeyi istilacıların cazibe merkezi konumuna soktu.

İÖ 3000 ile 1500 arasında, Aral, Hazar ve Karadeniz bölgeleri civarında kümelenen Hint-Avrupa toplulukları demiri işlemeyi öğrenerek antik dünyanın daha yaşlı ve zengin bölgelerine doğru ilerlemeye başladılar. Asya'dan gelen "Doğulu" koloniler Transkafkasya'ya, Avrupa'dan gelen "Batılı" kolonilerse Anadolu'ya girdiler. İlk grup muhtemelen Hurriler, Kassitler ve Mitanniler gibi Kafkas yerlileriyle karşılaştı; beraberinde getirdiği yeni kelimeler ve tanrılarla burada melez bir kültür ortaya çıktı. Bu süreçte ikinci grubun Anadolu'da kurduğu Hitit krallığı, İÖ 1300 civarında, sınırları Fırat nehrine kadar uzanan bir imparatorluk halini aldı.

Sami Asurlular aynı dönemde güneyde bir krallık kurdular; zamanla, Mezopotamya'nın daha eski Sami kültürleriyle karışmaya ve onların yerini almaya başladılar. Kafkasya ve Anadolu'nun yerli halkları ise Doğulu Hint-Avrupa kolonileriyle ittifak kurarak yeni federasyonlar meydana getirdiler. Bu federasyonların Hititler ve Asurlularla kurdukları ilişkilere bazen ticaret, bazen de çatışma hâkim oldu. Hitit

kralları I. ve II. Şuppiluliuma (y. İÖ 1388-1347) ile ünlü Asur hükümdarı I. Tiglatpileser'den (y. İÖ 1115-1077) kalan yazıtlarda Hayasa, Armeni-Şubria, Uruatri (Urartu) ve diğer federasyonlardan bahsedilir (bkz. Harita 2). İÖ 1200 civarında yıkılan Hitit İmparatorluğu'nun yerini Frigyalıların aldığı düşünülmektedir. Bu sırada Asur krallığı da duraklama dönemine girmiştir.

Urartuların Kökeni

Hitit İmparatorluğu'nun İÖ XIII. yüzyılda çöktüğü dönemde, Batı Asya'da başka bir baskın devlet yoktu. Böylece Hurri asıllı oldukları düşünülen Urartular, Ermeni platosundaki birçok yerli kabileyi ve "Doğulu" Hint-Avrupa kolonisini bünyesine katarak yeni bir birlik kurabildiler. Anadolu ve Transkafkasya'nın çeşitli unsurlarının Urartu liderliğinde birleşmesinin başlıca nedeni, Demir Çağı'nın İÖ 1100 civarında bu bölgede başlaması ve komşu Asurluların yarattığı tehditti. İÖ IX. yüzyıl civarında, kendilerini Biaini'li olarak adlandıran, yaşadıkları topraklara ise Bianili ülkesi diyen Urartular, ileride Ermenistan haline gelecek bölgedeki ilk krallığı kurdular.

Bazı tarihçiler tarafından Van krallığı olarak anılan Urartu dönemi (İÖ 870-575), dünyanın dört bir yanından çok sayıda gelişmeye tanık oldu. Karanlık çağlarını geride bırakan Yunanlılar, Atina ve Sparta'ya hayat verecek, İlyada ve Odisea destanları kaleme alınacak, dorik mimari gelişecekti. Zerdüş, öğretisini Persia'da (İran) yaymaya başlamıştı. Eski ihtişamını kaybeden Mısır ise, Libyalılar, Nübyeliler, Asurlular ve son olarak da Etiyopyalı Kuşlar tarafından egemenlik altına alınacaktı. Hindistan'da Upanişadlar yazıldı; Hinduizm ortaya çıktı ve kast sistemi oluşturuldu. Çin'de feodalizm gelişirken Meksika'da Olmek uygarlığı yeşermeye başlıyordu.

Asur-Urartu Çekişmesi

Urartu'nun ortaya çıkışı, Asur krallığının İÖ IX. yüzyılda güçlendiği döneme karşılık gelir. Aslında Urartu'ya ilişkin verilerin büyük bölümü, kaynağını bu hasım ve komşu devletten almaktadır. Urartu krallığından ilk defa, Asur Kralı II. Asurnasirpal'in buraya düzenlediği sefer dolayısıyla söz edilir (y. İÖ 884-859). İzleyen üç yüzyıl boyunca devam edecek bu savaşlarda Asurlular bazı başarılar kazan-